

השמות המיוחדים

מאת: יוסף יצחק ליפשיץ

לִירְאָה אֶת הַשֵּׁם הַנִּקְבָּד וְהַנּוֹרָא הַזֶּה (דברים כח:נח)

א. הקדמה

הרב אברהם דנציג בספרו *היי אדם*, מזהיר את המזכיר את שמות האל ומציין את התחושה הנדרשת בעת הזכרתם: "יירא ויזדעזעו אבריו בשעה שמזכיר השם, ולא שם המיוחד בלבד, אלא כל השמות שאינן נמחקין המיוחדין לשמו הגדול ברוך הוא." בדברים אלה מרחיב בעל *היי אדם* את החומרה של הזכרת השם המיוחד ומיישמה גם על השמות שאסור למוחקם. יש לציין כי השמות שאסור למוחקם מפורטים ברמב"ם:

כל המאבד שם מן השמות הקדושים הטהורים שנקרא בהם הקב"ה, לוקה מן התורה, שהרי הוא אומר בעבודה זרה "ואבדתם את שמם מן המקום ההוא, לא תעשון כן לה' אלהיכם". ושבעה שמות הן, השם שנכתב יוד הא ואו הא והוא השם המפורש, או הנכתב אלף דאל נון יוד, ואל, אלוה, ואלהים, ואהיה, ושדי, וצבאות. כל המוחק אפילו אות אחת משבעה אלו, לוקה.^א

השם המיוחד אינו מצויין, לכאורה, באופן ברור. רבים נוהגים, לפיכך, ובהזכירם את כל שבע השמות שאינם נמחקים, משנים בהם אות אחת כדי לא להזכירם לבטלה. במאמר זה אבקש לברר את ההלכה הזו ואת מקורותיה, כאשר אתמקד בשאלה מהם השמות שאסור להזכירם לבטלה, ומהי הזכרת השם לבטלה.

ב. איסור הזכרת השם

הגמרא בתמורה לומדת את האיסור להזכיר את השם לבטלה ממצוות יראת השם: "מוציא שם שמים לבטלה אזהרתיה מהיכא? אלמה לא-- והכתיב 'את ה' אלהיך

^א חיי אדם, כלל ה סימן א.

^ב רמב"ם, הלכות יסודי התורה פרק ו, הלכות א-ב, הוצאת שילת, מעלה אדומים, תשס"ד. למקור דברי הרמב"ם ראה שבועות לה ע"א-ב: "יש שמות שנמחקין, ויש שמות שאין נמחקין; אלו הן שמות שאין נמחקין: כגון אל, אלהיך, אלהים, אלהיכם, אהיה אשר אהיה, אלף דלת, ויוד הי, שדי, צבאות - הרי אלו אין נמחקין".

יוסף יצחק ליפשיץ הוא עמית בכיר במכון לפילוסופיה, מדינה ודת במרכז שלם וראש ישיבת רבי יצחק יחיאל. מחבר ספר "רזא דשבת" ובעל דוקטורט במחשבה יהודית מאוניברסיטת תל-אביב.

תירא ואותו תעבוד" (תמורה, ד ע"א). הגמרא בנדריים אף היא מזהירה ביותר מפני הזכרת השם לבטלה, ומחייבת את מי שנוכח בשעת הזכרת השם לנדות את מי שמזכיר את השם לבטלה:

אמר רב חנין אמר רב: השומע הזכרת השם מפי חברו - צריך לנדותו, ואם לא נידהו - הוא עצמו יהא בנידוי, שכל מקום שהזכרת השם מצויה - שם עניות מצויה, ועניות כמיתה, שנאמר: "כי מתו כל האנשים" (שמות ד), ותניא: כל מקום שנתנו חכמים עיניהם - או מיתה או עוני. אמר רבי אבא: הוה קאימנא קמיה דרב הונא, שמעה להך איתתא דאפקה הזכרת השם לבטלה, שמתה ושרא לה לאלתר באפה [נידה אותה והתיר לה מיד בפניה]. ש"מ תלת: ש"מ, השומע הזכרת השם מפי חברו - צריך לנדותו; וש"מ, נידהו בפניו - אין מתירין לו אלא בפניו; וש"מ, אין בין נידוי להפרה ולא כלום.^ג

הגמרא אינה מציינת מהי הזכרת השם לבטלה ולא מהו השם שאותו אסור להזכיר, אולם היא מחייבת תגובה, כאשר שם השם מוזכר בפי אחר. הלכה זו מובאת בגאונים:

השומע אזכרה מפי חברו חייב לנדותו אפי' בזמן הזה ואפי' בכל לשון וחסידים עושים כן ואינו צריך עד שיזכיר בלשון הקודש ואין חילוק בין שם המיוחד לכינויין לבין ישראל לגוי לכל לשון אלא בין סקילה לאזהרה אבל לענין נדוי אחד גוים ואחד ישראל ואחד שם וכל כנויין ואפי' בכל לשון חייבין לנדותו.^ד

נראה כי לדברי הגאונים, חובת הנידוי איננה עונש המיועד למזכיר את השם לבטלה, אלא חובת השומע שנועדה להשיב את כבוד השם שהתחלל בעטיה של הזכרתו לשווא. ואכן חלה חובה להגיב גם כאשר ארע שהאדם עצמו הוציא את השם לבטלה בטעות. במקרה זה מציע התלמוד הירושלמי לומר "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" כדי לבטל את חילול השם: "אמר רבי חייא בר ווא הדא אמרה אהן דנסב עיגולא ומברך עילוי והכא לא אתי בידיה צריך מברכה עילוי זמן תניינות [זאת אומרת שמי שלקח פת ובירך עליה קודם שבא לידו, צריך לברך עליה פעם שנית]. אמר רבי תנחום בר יודן צריך לומר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד שלא להזכיר שם שמים לבטלה".^ה את הצעה זו הביא הרמב"ם להלכה:

ולא שבועה לשוא בלבד היא שאסורה אלא אפילו להזכיר שם מן השמות המיוחדין לבטלה אסור ואע"פ שלא נשבע. הרי הכתוב מצוה ואומר "ליראה את השם הנכבד והנורא" ובכלל יראתו שלא יזכירו לבטלה. לפיכך אם טעה הלשון והוציא שם לבטלה ימהר מיד וישבח ויפאר ויהדר לו כדי שלא יזכר לבטלה.

^ג נדרים ז ע"ב. כך הובא להלכה בהלכות הרי"ף, מועד קטן פרק ג - ואלו מגלחין, דף ט ע"ב על פי דף יז ע"א; ובנימוקי יוסף לנדריים, ז ע"ב.
^ד תשובות הגאונים - גאוני מזרח ומערב סימן קג.
^ה תלמוד ירושלמי מסכת ברכות פרק ו הלכה א.

כיצד אמר ה' אומר ברוך הוא לעולם ועד או גדול הוא ומהולל מאד וכיוצא בזה כדי שלא יהא לבטלה.¹

הרמב"ם מסיק ממצוות יראת השם את האיסור להזכיר את השם לשווא וקושר אותה לכל השמות המיוחדים. הרמב"ם לא מנה את האיסור הזה בכלל מניין המצוות, ומשמעות הדבר שהאיסור הוא בכלל מצוות יראת השם ואיננו איסור מפורש.

ג. השמות המיוחדים

על פי המדרש, מוגדר השם המיוחד כשם הוויה בלבד:

"אשה ריה ניהוח לה", נחת רוח לפני שאמרתי ונעשה רצוני. שמעון בן עזאי אומר בוא וראה בכל הקרבנות שבתורה לא נאמר בהם לא אלהים ולא אלהיך ולא שדי ולא צבאות אלא יו"ד ה"י שם המיוחד שלא ליתן פתחון פה למינים לרדות ללמדך שאחד מרבה ואחד ממעט לפני הקב"ה.¹

ברם כאמור, לדעת הגאונים, איסור הזכרת השם לשווא חל על כל השמות ועל כל הכינויים בין בלשון הקודש בין בכל לשון. כנגד עמדת הגאונים סבר הריטב"א שרק הזכרת השם בשם אדנות עוברים על איסור הזכרת השם לבטלה ולא בשאר השמות וודאי שלא בלעז אם כי גוערים בעושה כן. דברי הריטב"א נסכו על החובה לנדות את המזכיר את השם לשוא כפי שנזכר לעיל:

ודעת הגאונים ז"ל דה"ה על הכינויין היה צריך לנדותו לפי שעבר על ד"ת דהכי אמרינן בתמורה את ה' אלהיך תירא אזהרה למוציא שם שמים לבטלה והכי איתא בכמה דוכתי דהיו משמתנין בכה"ג כי ההיא שהכה בנו גדול וכתב הריטב"א ז"ל נראין דברים שאין נדוי זה אלא בהזכרת השם או בכינוי הינו של אלף דלת וכיוצא בו מן השמות המיוחדים אבל לא על מזכירו בלע"ז או שאר לשונות אלא גוערין בו.²

הרמב"ם אף הוא הביא את החובה לנדות את מי שמזכיר את השם לבטלה, אף כי ממקור זה קשה להסיק מהם השמות האסורים בהזכרה: "על עשרים וארבעה דברים מנדין את האדם בין איש בין אשה ואלו הן: ...המזכיר שם שמים לבטלה או לשבועה בדברי הבאי".³ בסוף הלכות שבועות מפרט הרמב"ם, כאמור לעיל, את איסור הזכרת השם ושם הוא קושר את האיסור לשמות המיוחדים בלבד: "ולא שבועה לשוא בלבד היא שאסורה אלא אפילו להזכיר שם מן השמות המיוחדין

¹ רמב"ם, הלכות שבועות, פרק יב, הלכה יא.

² ספרי במדבר פיסקא קמג.

³ נימוקי יוסף לנדרים, ז ע"ב.

⁴ רמב"ם הלכות תלמוד תורה פרק ו הלכה יד.

לבטלה אסור ואע"פ שלא נשבע".¹ אולם מהם השמות המיוחדים על פי הרמב"ם? לדעת רבי עקיבא אייגר, העובדה שהרמב"ם נוקט כאן את המילה "שמות" ברבים, באה להדגיש שמדובר בשמות אחרים מלבד שם הוויה, כל השמות שאינם נמחקים,² אשר אותם מפרט הרמב"ם בהלכות יסודי התורה כאמור לעיל: "ושבעה שמות הן, השם שנכתב יוד הא ואו הא והוא השם המפורש, או הנכתב אלף דאל נון יוד, ואל, אלוה, ואלהים, ואהיה, ושדי, וצבאות. כל המוחק אפילו אות אחת משבעה אלו, לוקה".³ אולם יש לשים לב כי הרמב"ם במקום זה מחלק בין שם הוויה ואדנות ובין שאר השמות. הוא מחבר בין שני השמות הראשונים במילה א. נראה שחלוקה זו מבחינה בקדושה יתירה שנודעת לשני שמות אלה, לדעת הרמב"ם. כמו כן מתאר הרמב"ם את השמות הללו לאותיותיהם בעוד שאת השמות האחרים הוא מציין ככתבם.⁴ אפשר שחלוקה זו נובעת מן העובדה שהרמב"ם כתב את הספר משנה תורה על מנת שישננו אותו בעל פה. כיוון שכך, הוא לא רצה שיהגו את השמות הראשונים ככתבם ולפיכך כתבם כל אות בפני עצמה. על שאר השמות לא חל איסור הגייה ולפיכך כתבם הרמב"ם ככתבם. מהלכה זו ניתן להסיק שהזהירות בהגיית השם חלה רק על שם הוויה ועל שם אדנות. ואכן בתחילת הלכות שבועות מבחין הרמב"ם בין השם המיוחד ובין הכינויים, אבל מאידך מזכיר שם הרמב"ם רק את השם כשם מיוחד, שם יחיד, ואת "חנן ורחום" ככינויים. איננו יודעים מהי דעתו באשר לשאר השמות:

אחד הנשבע, או שהשביעו אחר בשם המיוחד או באחד מן הכינויים, כגון שנשבע במי ששמו חנן ובמי ששמו רחום ובמי ששמו ארך אפים וכיוצא בהן בכל לשון הרי זו שבועה גמורה. וכן אלה וארור הרי הן שבועה והוא שיזכור שם מן השמות או כינוי מן הכינויים. כיצד כגון שאמר באלה או ארור לה' או למי ששמו חנן או למי ששמו רחום, מי שיאכל דבר פלוני ואכלו הרי זה נשבע על שקר. וכן בשאר מיני שבועות.⁵

בהמשך הלכות שבועות מפרט הרמב"ם יותר:

- ¹ רמב"ם, הלכות שבועות, פרק יב, הלכה יא.
- ² רבי עקיבא אייגר, שו"ת רבי עקיבא אייגר, סימן כה. ברם ראה על כך דברי רבי יוסף באב"ד, מנחת חינוך, מצווה סט, סעיף ב שלדבריו כיוון שגם שם אדנות נחשב לשם מיוחד, יכול הרמב"ם לנקוט שמות מיוחדים ברבים לכלול שם הוויה ושם אדנות כאחד. ראה עוד הרב יהודה שביב, "איזכור שם השם בלימוד תורה", תחומין כד, תשס"ד, עמ' 455 הערה 2.
- ³ רמב"ם, הלכות יסודי התורה פרק ו, הלכות א-ב, הוצאת שילת, מעלה אדומים, תשס"ד. למקור דברי הרמב"ם ראה שבועות לה ע"א-ב: "יש שמות שנמחקין, ויש שמות שאין נמחקין; אלו הן שמות שאין נמחקין: כגון אל, אלהיך, אלהים, אלהיכם, אהיה אשר אהיה, אלף דלת, ויוד הי, שדי, צבאות - הרי אלו אין נמחקין".
- ⁴ ראה בהערות של הרב שילת שם, 2,3.
- ⁵ רמב"ם הלכות שבועות פרק ב הלכה ב.

אחד הנשבע בינו לבין עצמו ואחד הנשבע ברבים. ואפילו נשבע בשם המיוחד בה' אלהי ישראל וניחם הרי זה נשאל על שבועתו ומתירין לו. נשבע על דעת רבים או שנדר על דעת רבים אין מתירין לו לעולם אלא לדבר מצוה.¹⁰

השם המיוחד הוא יוד הא וו הא. כאמור, הרמב"ם מסיק ממצוות יראת השם את הזכרת השם לשווא. גם בהלכות עבודה זרה חילק הרמב"ם בין השמות המיוחדים ובין השמות שאינם נמחקים:

אין המגדף חייב סקילה עד שיפרש את השם המיוחד של ארבע אותיות, שהוא אלף דלת נון יוד, ויברך אותו בשם מן השמות שאינם נמחקין, שנאמר "ונקב שם ה'", על השם המיוחד חייב סקילה, ועל שאר הכינויין באזהרה. ויש מי שמפרש שאינו חייב אלא על שם יוד הא ואו הא, ואני אומר שעל שניהם הוא נסקל.¹⁰

מדברי הרמב"ם עולה כי השם המיוחד הוא שם אדנות. רק בסוף ההלכה אנו למדים ששם הווייה הוא שם מיוחד גם כן. פשט דברי הרמב"ם הוא שהשם המיוחד הוא אכן שם הווייה ואילו שם אדנות נחשב לשם אך ורק משום שהוא משמש לביטוי הנהוג לשם המפורש הווייה שהוא ודאי שם מיוחד. דברי הרמב"ם קשים מעט, שכן הוא מונה את שם אדנות כשם המיוחד ורק בסוף ההלכה הוא מציין ששם הווייה אף הוא שם מיוחד, אך נראה שכוונת הרמב"ם לומר שאף שם אדנות הוא השם המיוחד. כדברי הרמב"ם כך פירש גם רש"י: "עד שיקללם בשם – שיקלל בשמות הגמורין. קללם בכנוי – כגון שדי צבאות חנון רחום" (רש"י סנהדרין סו ע"א).¹¹ השמות הגמורים הם הווייה או אדנות, ושאר השמות הם הכינויים. המקור של דברי הרמב"ם הוא הגמרא בשבועות:

באלף דלת, ביוד הי, בשדי, בצבאות, בחנון ורחום, בארך אפים, ברב חסד [=מי שמשביע בשמות אלה חייב]. למימרא, דחנון ורחום שמות נינהו, ורמיניה: יש שמות שנמחקין, ויש שמות שאין נמחקין; אלו הן שמות שאין נמחקין: כגון אל, אלהיך, אלהים, אלהיכם, אהיה אשר אהיה, אלף דלת, ויוד הי, שדי, צבאות - הרי אלו אין נמחקין; אבל הגדול, הגבור, הנורא, האדיר, והחזק, והאמין, העוז, והחזק, והאמין, העוז,

¹⁰ רמב"ם הלכות שבועות פרק ו הלכה ח.

¹¹ רמב"ם הלכות עבודה זרה פרק ב הלכה ז, הוצאת שילת, מעלה אדומים, תשס"ד. כן ראה הלכות שבועות, פרק ו, הלכה ח.

¹² ראה גם רש"י על התורה: רש"י ויקרא פרק יט פסוק יב: "ולא תשבעו בשמי - למה נאמר, לפי שנאמר (שמות כ ז) לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא, יכול לא יהא חייב אלא על שם המיוחד, מניין לרבות כל הכינויין, תלמוד לומר ולא תשבעו בשמי לשקר, כל שם שיש לי". לדעת רש"י, מן הפסוק "לא תשא את שם ה'"... ניתן להסיק שמדובר בשם המיוחד בלבד.

חנן ורחום, ארך אפים, ורב חסד - הרי אלו נמחקין. אמר אביי מתניתין במי שהוא רחום קאמר.^ח

השבעה מחייבת היא השבעה בשמות שאינם נמחקים. במקום זה הגמרא אינה מבחינה בין השמות שאינם נמחקים ואין עדיפות לשם מיוחד. בניגוד למקומות אלה נראה לכאורה כי בשני מקומות אחרים יצר הרמב"ם השוואה בין השמות המיוחדים ובין השמות שאינם נמחקים. ברם בשני מקומות אלה מקור המבוכה הוא כתבי יד שאינם מבוררים היטב. בפירוש המשנה למשל, מתואר הרמב"ם את שבעת השמות שאינם נמחקים כשמות המיוחדים:

והמחלוקת בין חכמים ורבי מאיר בכנויין לבד ובהנן ורחום שזכר אחריהם אבל אל"ף דל"ת ויו"ד ה"א ושדי אין צריך לומר כי הם שמות מיוחדים וכמו כן אלהים.^ט

אולם כפי שכתב הרב קאפח בהגהתו, השם שד"י התווסף במהדורות השונות. במהדורה קמא לא כתב זאת הרמב"ם. המקור השני שבו יצר הרמב"ם זיקה בין השמות המיוחדים לבין השמות שאינם נמחקים הוא במשנה תורה:

דברים של חול מותר לאמרן בלשון קדש בבית הכסא, וכן הכנויים כגון רחום וחנן ונאמן וכיוצא בהן מותר לאמרן בבית הכסא, אבל השמות המיוחדים והן השמות שאינם נמחקין אסור להזכירן בבית הכסא ובבית המרחץ ישן.^י

"השמות המיוחדים והן השמות שאינם נמחקין" משמע דבר אחד הוא. אולם יש הגורסים ברמב"ם "וכן השמות שאינם נמחקין" ולא "הן השמות שאינם נמחקין";^{יא} אכן על פי הספר החתום בחתימת הרמב"ם שבאוסף הנטינגטון שבאוקספורד הגרסא הנכונה היא "והן".^{יב} יש לציין כי הגרסא "והן השמות שאינם נמחקין" קשה מאוד. אם הגרסא היא "וכן" נקט הרמב"ם כתיבה של זו ואין צריך לומר זו. אולם אם הגרסא היא "והן", מדוע טרח הרמב"ם לציין את השמות המיוחדים יחד עם השמות שאינם נמחקים אם מדובר באותם שמות ממש. ואמנם לאחר שעיינתי בכתב היד גיליתי כי האות דא שבמילה ודן מרוטשת מעט. נראה שתקנו אותה כך ששינו את האות כף ומחקו חלק ממנה לאות דא.^{יג}

^ח שבועות לה ע"א-ב.

^ט רמב"ם, פירוש המשנה, שבועות, פרק ד, משנה יג.

^י רמב"ם הלכות קריאת שמע פרק ג הלכה ה.

^{יא} על פי גרסת חכמי לונדל, רבנו אשר באורחות חיים, רבי מנוח ובהוצאת ונציה שד"ל – הספר המוגה.

^{יב} כתב יד אוקספורד, הונטינגטון 80, עמ' 96.

^{יג} אני מודה לספריית בודליאנה, אוקספורד ולפרופ' פייט ואן בוקסל על שאפשרו לי לעיין בכתב היד.

נראה כי הרוצה לעמוד על משמעות המושג "שם המיוחד" על פי הרמב"ם יש לו לעיין במורה נבוכים. שם הסביר הרמב"ם שהשם המיוחד הוא השם שאינו מצוין דבר אחר מלבד את השם יתברך:

כל שמותיו יתעלה המצויים בכתבי הקודש – כולם גזורים ממעשים. זה דבר ידוע. זולת שם אחד, והוא **יוד הא ואו הא** כי הוא שם פרטי (מיוחד)⁷² לו יתעלה. לכן הוא נקרא: **שם מפורש**. פירוש הדבר שהוא מורה על עצמותו יתעלה הוראה ברורה אשר אין בה שיתוף. שאר שמותיו המפארים, לעומת זאת, מורים בשיתוף, מפני שהם גזורים ממעשים, אשר כמותם מצויים לנו, כפי שביארנו. אפילו השם אשר בו מכנים את **יוד הא ואו הא** גזור גם הוא מן האדנות: דבר האיש אדני הארץ (בראשית מב:ל). ההבדל בין שתאמר אדני בנון חרוקה ובין שתאמר זאת בנון ארוכת קמץ כמוהו כהבדל בין שתאמר שרי אשר משמעותו "השר שלי" ובין שתאמר שרי אשת אברם (בראשית יב:יז) כי מלים אלה מביעות כבוד וכוללות אחרים. שהרי כבר נאמר למלאך: אדני [אם נא מצאתי חן בעיניך] אל נא תעב'ר (בראשית יח:ג) ביאתי לך זאת דווקא לגבי אדני במיוחד, שבו הוא מכונה, מכיוון שהוא המיוחד מבין שמותיו יתעלה המפורסמים. ואילו יתרם כגון דיין וצדיק וחנון ורחום ואלהים ברור שהם כוללים ונגזרים. ואילו השם שאותיותיו **יוד הא ואו הא** לא ידועה לו גזרה מפורסמת ולא משתתף בו הזולת. אין ספק שהשם הגדול הזה אשר אין מבטאים אותו – כפי שידוע אתה – אלא במקדש, ודווקא **כהני ה' המקודשים בברכת כהנים, וכהן גדול ביום הצום** מצביע על עניין כלשהו, אשר אין בעניין זה שיתוף בין האל יתעלה ובין זולתו. אולי הוא מורה – על פי הלשון שממנה לא מצוי אצלנו היום אלא הדבר המועט ביותר וגם בהתאם למה שמבטאים אותו – על משמעות חיוב המציאות.

ובסיכומו של דבר, גדולתו של שם זה והאיסור לבטא אותו באים מתוך שהוא מורה על עצמותו יתעלה באופן שאף אחד מן הברואים אינו משותף בהוראה זאת; כפי שאמרו עליו [חכמינו] ז"ל: **שמי המיוחד לי**.⁷³

לדעת הרמב"ם שם הוויה הוא השם המיוחד משום שאין לו שום משמעות משותפת מלבד שמו של הקדוש ברוך הוא. לשמות האחרים, לעומת זאת, משמעויות נוספות ולא רק ציון שמו של הקב"ה. מכל המקורות עד כה עולה כי לדעת הרמב"ם רק שם הוויה ושם אדנות נחשבים לשמות מיוחדים, שמות שדרגתם עולה על שאר השמות שאינם נחקקים. כדברים הללו כתב מאוחר יותר גם השל"ה:

כל דורשי רשומות מתורתנו הקדושה אם מבעלי הקבלה ואם מבעלי הפשט ואם מחוקרי שרשי תורתנו כלם הסכימו פה אחד היות שם זה שם עצם ולא זולתו ויחדוהו בין שאר השמות הקדושי[ם] שאינם נחקקין עד שאמרו כי אפילו שם

⁷² על פי גרסת הרב קפאח.

⁷³ מורה נבוכים, חלק א, פרק סא, תרגם מיכאל שוורץ, תל-אביב, תשס"ג.

אהיה עם היותו שם נורא מאוד לא ישתווה אל השם הזה ובשם זה יש סבות רבות והיותן מכריו' שבכלם היא להיו[ת] שכל השמו[ת] שאינם נמחקין יגזר מהם פעל קצת זולת שם בן ד' שאין אותיות מחייבות שום הגיון פעל כלל כי אלהי[ם] אלוה אל הוא נגזר לשון גדולה וחוזק ותוקף... ושם שדי מורה על שהוא שודד המערכה... ושם צבאות מורה על היות בעל צבאות... ושם אדני' מורה לשון אדנות... אמנם שם בן ד' נורא מאד מי יכילנו כיאו[ת] כי אין לו ביאור כלל בלשון. סיבה שנית כי כל השמות האלה נשתמש בהם לשון חול אם נרצה מה שאין כן באותיות שם ד'.¹²

הרמב"ם אינו יחידי בהגדרת שם הווייה כשם המיוחד. תוספות אף הם סברו שהשם המיוחד הוא הווייה:

הוגה השם - פ"ה שדורשו במ"ב אותיות ועושה בו מה שהוא חפץ ורוב העולם מפרשים שהיה קורא בפ"ה אותיות של שם המיוחד באותיות של שאר התיבות וזה אין לעשות כדאמר בפסחים ס"פ אלו עוברין (דף ג.) לא כשאני נכתב אני נקרא אני נכתב ב"ה ונקרא בא"ד ונראה לר"י שאין להזכיר אף אותיות י"ה כמו שרגילין העולם שהרי י"ה הוא שם המיוחד ועוד נראה להר"ר אלהנן כי גם אין להזכיר א"ד מאדני דהא א"ד מאדני י"ה מהשם אין נמחקין ש"ד משדי צ"ב מצבאות נמחקין וכן הגירסא (שבועות לה: ושם לה.) בפירוש ר"ח משמע שא"ד מאדני הוא שם כמו י"ה מה' ומיהו נראה לר"י להתיר דכיון דלא נמצא בכתוב דמה שהוא נמצא כתוב בספרים יש לומר שהסופרים כתבוהו כן ולא נתכוונו להזכיר את השם (ועי' תוס' סוכה דף ה. ד"ה יו"ד).¹³

יו"ד ה"א מלמעלה - אע"פ שיו"ד ה"א שם גמור אין זה הוגה שם באותיותיו אם מזכיר שתי אותיות כיון דאינו מזכירם לשם שלם ועוד ההוגה שם באותיותיו פירש בקונטרס שדורש אותיות של שם בן ארבעים ושנים ואעפ"כ נזהרין בכל השמות.¹⁴

אלא שדברי התוספות האחרונים אף מצביעים לכאורה על כך שמנהג העולם בזמנם היה להיזהר בהגיית כל השמות. יש לציין שתפיסת שם הווייה כשמו המיוחד של הקב"ה היא גם פרשנותו של רבי יוסף קארו לדברי הטור:

בפ' ד' נדרים (דף כ"ב) אמר רבא אמר רב נחמן הלכתא נזקקין לאלהי ישראל ומשמע לרבינו דה"ה לשם המיוחד.¹⁵

נראה מדבריו שהשם המיוחד הוא דווקא שם הווייה והחובה להיזהר בהזכרתו היא דווקא בשם זה.

¹² רבי ישעיה בן אברהם הלוי הורוויץ, *שני לוחות הברית*, אמשטרדם ת"ט, דף ז ע"א. כן עיין: רבי משה קורדוברו, *פרדס רימונים*, מהדורת יוסף חסיד: ירושלים תשנ"ח, שער שם בן ד' [שער י"ט] פ"א דף פו ע"ב-פו ע"א.

¹³ תוספות מסכת עבודה זרה יח ע"א.

¹⁴ תוספות, סוכה, ה ע"א.

¹⁵ רבי יוסף קארו, *כסף משנה הלכות שבועות פרק ו הלכה ח*.

ד. איסור הזכרת השם לבטלה ואיסור מחיקתו

הגדרת שם הווייה כשם מיוחד תסייע בידינו להבין את איסור הגיית השם המפורש. על שניהם חל איסור הגייה ואפשר ששניהם הם אותו איסור עצמו, אם כי איסור הגיית השם המפורש חמור יותר. חומרת השם המפורש עולה כבר מן המשנה:

ואלו שאין להם חלק לעולם הבא האומר אין תחיית המתים מן התורה ואין תורה מן השמים ואפיקורס רבי עקיבא אומר אף הקורא בספרים החיצונים והלוחש על המכה ואומר "כל המחלה אשר שמתני במצרים לא אשים עליך כי אני ה' רפאך" (שמות טו:כו). אבא שאול אומר אף ההוגה את השם באותיותיו.^ל

ההוגה את השם באותיותיו נחשב, לדברי אבא שאול, למי שאין לו חלק לעולם הבא. השאלה היא מהו ההוגה את השם באותיותיו. רש"י פירש: "דורשו בארבעים ושתים אותיות ועושה בו מה שהוא חפץ" (רש"י עבודה זרה יז ע"ב). רבינו אלחנן, מבעלי התוספות, כתב לעומת זאת שהמשמעות הוגה את השם באותיותיו היא שהוא הוגה את שמות האותיות: "ודומה לי שמפרשים הוגה באותיותיו שמזכיר אותיות השם זו אחר זו. וגם העולם רגילים ליזהר מזה".^{לא} ועדיין יש לשאול אם הדברים אמורים בשם בן ארבע אותיות או בשם בן ארבעים ושתים אותיות כדברי רש"י. תוספות כאמור סבור שמדובר בארבע אותיות:

יו"ד ה"א מלמעלה - אע"פ שיו"ד ה"א שם גמור אין זה הוגה שם באותיותיו מזכיר שתי אותיות כיון דאינו מזכירם לשם שם שלם ועוד ההוגה שם באותיותיו פירש בקונטרס שדורש אותיות של שם בן ארבעים ושתים ואעפ"כ נזהרין בכל השמות.^{לב}

כך גם פוסק הרא"ש:

שם בן שנים וארבעים אותיות ועדיין מצוי בישיבה בקבלה וידוע לחכמים. ואין נראה לי דברי רב האי בזה דכיון דילפינן בגזרה שוה מעגלה ערופה הזכרת השם של ארבע אותיות אין לשנות אלא כמו שנכתב בפסוק הוא מזכירו אלא שמזכירו ככתבו והוא נקרא שם המפורש. והוא מקור לכל השמות כי כולן נאצלין ממנו ועליו נאמר (סנהדרין צ א) ההוגה את השם באותיותיו נעקר מן העולם דאין להזכירו בגבולין. (רא"ש מסכת יומא פרק ח סימן יט)

כדברים האלה כותב גם רב סעדיה גאון:

כתב רב סעדיה וכו' וכתב הרי"צ גיאית (הל' יוה"כ עמ' סג) ואם אמר לפני יי' אין בכך כלום דקרא הוא דקרינן ואין אנו הוגים את השם באותיותיו. טעמו של רבינו סעדיה מפני שהכהן גדול כמו שהיה אומר אלא השם בשם המפורש וכן

ל משנה, סנהדרין פרק י משנה א.

לא רבינו אלחנן, תוספות רבינו אלחנן, עבודה זרה, יח ע"א.

לב תוספות, סוכה דף ה עמוד א.

ליי' חטאת בשם המפורש כך היה אומר לפני יי' בשם המפורש כלומר שלא היה אומרו בכינויו אלא מזכיר שם המפורש ולזה אנו צריכין לומר אנה השם סתם ברמז ולא יזכיר שם בן ארבע בכינויו שהוא שם אדנות להורות שבשם המפורש היה כהן גדול אומר ולפי שגם בלפני יי' תטהרו היה מזכיר כהן גדול שם המפורש דקדק שנאמר לפני השם תטהרו ומה שאנו אומרים ככתוב בתורת משה עבדך כל זה הוא מדברי כהן גדול בוידויו וטעמו של הרי"צ גיאת דאף על גב דמאי דאמרינן לפני יי' תטהרו זכר למאי דאמר כהן גדול הוא שם המפורש הוה אמר הכא (דמקום) [במקום] יי' דאיכא בקרא אפילו הכי אם אמר לפני אדני תטהרו אין בכך כלום דאורחיה דקרא קא נקיט ואין אנו הוגים את השם באותיותיו כלומר אין אנו באים לומר באיזה ענין היה מזכיר כהן גדול את השם אם בכינויו או בשם המפורש אלא אנו קורין הפסוק בכינויו כמו שדרכנו לקרותו תמיד זהו פירוש ואין אנו הוגים את השם באותיותיו ודבר פשוט הוא שלא בא ללמדנו שאינו הוגה את השם באותיותיו דכיון שהוא אומרו בכינויו אינו ענין להוגה את השם באותיותיו: ונהגו העולם כדברי הרי"א ג' וגם הריב"ש כתב בתשובה (סי' ריט) שכן המנהג ושכן שמע לרבנותיו הרב ר' פרץ והר"ן שהיו עוברין לפני התיבה ואומרים לפני אדני תטהרו שכיון שאנו מזכירין הפסוק כאשר כתוב בתורה אין לשנותו אבל באנא השם שהם דברי כהן גדול לבד ולא מקרא שכתוב בתורה בזה אם היינו אומרים אנה אדני היה נראה שהכהן גדול היה אומרו בכינויו כמו שאנו אומרים ולזה אומרים אנה השם עכ"ל. (בית יוסף אורח חיים סימן תרכא)

הגייית השם מותרת רק בבית המקדש ואף שם, השומעים נופלים על פניהם בשמעם את השם ומברכים אותו על אתר:

קשר לשון של זהורית בראש שעיר המשתלח, והעמידו כנגד בית שילווח, ולנשחט כנגד בית שהיטתו. בא לו אצל פרו שניה, וסומך שתי ידיו עליו ומתודה. וכך היה אומר: אנה השם! חטאתי עויתי ופשעתי לפניך אני וביתי, ובני אהרן עם קדושך. אנה השם! כפר נא לעונות ולפשעים ולחטאים שעויתי ושפשעתי ושחטאתי לפניך אני וביתי ובני אהרן עם קדושך! ככתוב בתורת משה עבדך "כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו". והן עונין אחריו: ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד.⁷⁶

השם שנאמר כאן הוא השם המפורש כמובן, ודווקא בתגובה לשמיעתו של השם המפורש מחויבים הכוהנים לומר "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד". מהי הסיבה לזהירות היתירה בהזכרת השם המפורש ובמה שונה הוא משאר השמות לעניין הזכרה? נראה שהסיבה נעוצה במצוות יראת השם. בשאילתות דרב אחאי עולה שאיסור הזכרת השם לבטלה נגזר מאיסור שבועת שקר: "ולא מיבעיא אישתבועי בשיקרא אלא אפילו אפוקי שם שמי[ם] לבטלה אסור מדאפקיה קרא לא תשא ולא כתיב ולא תשבע דאפילו אדכורי שם שמי[ם] לבטלה".⁷⁷ איסור

76 יומא, מא ע"ב.

77 שאילתות דרב אחאי, פרשת יתרו, שאילתא נג.

שבועת שקר הורחב, אפוא, לאיסור הזכרת השם לבטלה. כדברי רב אחאי כתב גם הרמב"ם שציטטתי לעיל: "ולא שבועה לשוא בלבד היא שאסורה אלא אפילו להזכיר שם מן השמות המיוחדין לבטלה אסור ואע"פ שלא נשבע".^{לה} אלא שהרמב"ם סמך את האיסור גם על מצווה לירא את השם כפי שהוא ממשך בדבריו: "הרי הכתוב מצוה ואומר 'ליראה את השם הנכבד והנורא' ובכלל יראתו שלא יזכירו לבטלה".^{לו} האיסור להזכיר את השם נגזר, אפוא, מן המצווה של יראת השם. המצווה היא להיזהר ולירא מן השם עצמו ולא רק ממי שאמר והיה עולם. נראה שעל פי הרמב"ם, איסור הזכרת השם לבטלה הוא אכן הרחבה של איסור שבועת שווא כדברי רב אחאי, אולם הרמב"ם סובר שטעמים של חכמים הוא שבאיסור זה קיים גם ביטוי של העיקרון של יראת השם הנכבד והנורא. אלא שלמרות שאיסור שבועת שקר חל גם על הכינויים, איסור הזכרת השם לבטלה חל רק על השם המיוחד, שכן בסופו של דבר האיסור צריך לבטא את יראת השם, ו"השם" איננו כל שמותיו של הקב"ה אלא שם הוויה בלבד. כך גם עולה מן המדרש פסיקתא זוטרותא שהכוונה בשם הנכבד היא בשם הוויה:

טו) ויאמר עוד אלהים אל משה כה תאמר אל בני ישראל ה' אלהי אבותיכם אלהי אברהם וגו' זה שמי לעולם וזה זכרי לדור דור. אחר שאמר לו אהיה חזר ואמר ה' אלהי אבותיכם השם הנכבד והנורא הוא שם בן ד' אותיות, אמנם שם אהיה הוא קודש ואינו נמחק, כדגרסי' במס' שבועות, ושם אהיה מתפרש, א' על יחוד השם, ה' חמשה חומשי תורה, י' עשרת הדברות, ה' אברהם יצחק ויעקב משה ואהרן. אבל השם הנכבד הוא שנכתב עליו זה שמי לעולם, לעלם כתיב, לא כשהוא נכתב הוא נקרא, נכתב ביו"ד ה"א, ונקרא באל"ף דל"ת, דגרסינן במס' קדושין אמר רבה בר בר חנא א"ר יוחנן שם בן ארבע אותיות חכמים מוסרין אותו לבניהם ולתלמידיהם פעם אחת בשבוע, ואמרי לה פעמים בשבוע, ת"ר בראשונה שם בן שתיים עשרה אותיות היו מוסרין אותו לכל אדם, משרבו הפרוצים היו מוסרין אותו לצנועים שבכהונה, והצנועים שבכהונה היו מבליעין אותו בנעימת אחיהם הכהנים, א"ר יהודה אמר רב שם בן מ"ב אותיות, והוא השם אב"ג ית"צ קר"ע שט"ן, וכוליה קדוש ומקודש, אין מוסרין אותו אלא למי שהוא צנוע ועומד בחצי ימיו, ואינו כועס, ואינו משתכר, ואין מעמיד על מדותיו, ודבורו בנחת עם הבריות, וכל היודעו והזהיר בו והמשמרו בטהרה אהוב למעלה, ונחמד למטה, ואימתו מוטלת על הבריות, ותלמודו מתקיים בידו, ונוחל שני עולמות. שם הנכבד זקוף בלשון בפה כל ישראל, ואבינו אברהם קראו בלשון הזה, שנאמר ויאמר ה' אלהים במה אדע כי אירשנה (בראשית טו ח). והוא השם שקראו אדם הראשון, ומה שאמר משה רבינו, מה שמו, על שם גבורתו של אלהינו שאמר ויאמר לו אהיה, ועוד אמר לו ה', ולמה אנו כותבין

^{לה} רמב"ם, הלכות שבועות, פרק יב, הלכה יא.
^{לו} שם.

השם הגדול בשלשה יודי"ן י' על שם יו"ד של שדי, ויו"ד של אלהים, ויו"ד של אהיה. זה שמי וזה זכרי, לא כשאני נכתב אני נקרא.^{לז}

השם הנכבד והנורא הוא שם בן ארבע אותיות ולא כלל השמות. זהו השם שנגלה למשה ולא נגלה לאבות, השם שנקרא לא כפי שהוא נכתב והוא השם שכאשר היה נזכר מפורש מפי כהן גדול היו הכהנים והעם כורעים ומשתחוים ומודים.^{לח} כך גם פוסק הרמב"ם בהלכות ברכת כהנים, ששם מגדיר הרמב"ם את שם הוויה כשם מפורש:

ואמרין את השם ככתבו, והוא דבר הנהגה מיוחד הא ואו הא, וזה הוא השם המפורש האמור בכל מקום. ובמדינה אומרין אותו בכינויו, והוא אלף דאל, שאין מזכירין את השם ככתבו אלא במקדש בלבד. ומשמת שמעון הצדיק, פסקו הכהנים מלברך בשם המפורש אפילו במקדש, כדי שלא ילמד אותו מי שאינו הגון. ולא היו חכמים הראשונים מלמדין שם זה לתלמידיהם ובניהם ההגונים אלא אחת לשבע שנים. כל זה גדולה לשמו הנכבד והנורא.^{לט}

על כל פנים, שני איסורים מונחים, אפוא, לפנינו: איסור מחיקת השם ואיסור הזכרתו לשווא. איסור מחיקתו המתייחס, כאמור לעיל, על שבעה שמות, מקורו הוא על פי הגמרא מן הפסוק "ואבדתם את שמם מן המקום ההוא, לא תעשון כן להשם אלוהיכם". מה שאנו מצווים לעשות לעבודה זרה, נאסר עלינו על שמו:

מתקיף לה רב חנניא: וליחשוב נמי המוחק את השם בהליכתו, ואזהרתיה מהכא: "ואבדתם את שמם וגו' (ולא) [לא] תעשון כן לה' אלהיכם!"^מ

המקור לאיסור הזכרת השם לבטלה, לעומת זאת, הוא מצוות יראת השם. יראת שם השם ולא רק יראת הקב"ה עצמו. הגמרא אמנם מעלה את האפשרות שניתן להסיק ממצוות יראת שמים את איסור הזכרת השם לבטלה אך דוחה זאת משום שמצוות עשה אינה יכולה להוות אזהרה: "מוציא שם שמים לבטלה, אזהרתיה מהיכא? אלמה לא? והכתיב: 'את ה' אלהיך תירא ואותו תעבוד!' ההוא - אזהרת עשה הוא."^{מא} אם יראת שמים אינה המקור לאיסור הזכרת השם נותר המקור של יראת השם הנכבד והנורא – שם הוויה – כדברי הרמב"ם.

ה. מסקנה

מכל האמור נראה שעל פי הרמב"ם, איסור הזכרת השם הוא איסור להזכיר שם הוויה ושם אדנות בלבד. השם המייחד את הקב"ה הוא שם הוויה בלבד ועליו חלה

לז פסיקתא זוטרתיא (לקח טוב) שמות פרק ג.

לה משנה, יומא, פרק ה, משנה ב.

לט רמב"ם הלכות תפילה וברכת כהנים, פרק יד הלכה י, הוצאת שילת, מעלה אדומים, תשס"ו.

מ מכות כב ע"א.

מא תמורה ד ע"א. כן ראה ספר המצוות לרמב"ם, מצוות עשה ד.

המצווה ליראה מפניו ולפיכך גם חל האיסור להזכירו לשווא. האיסור להזכיר לשווא את שם האדנות נובע מן המנהג (על פי תקנת חכמים) להגות אותו במקום בשם הווייה, אף שהוא כשלעצמו איננו שם מיוחד. על כל פנים רק על שם הווייה ועל שם אדנות חל האיסור להזכיר לשווא. ולמרות זאת, המחמיר שלא להזכיר את שאר השמות שאינם נחקים תבוא עליו הברכה כדברי הגאונים וכדברי רבי עקיבא אייגר. ואכן מנהג העולם להחמיר בדבר. ראה למשל תוספות שכתב "נזהרין בכל השמות".^{מב}